

Съдържание

Карти	7
Предговор. Градът във времето	15

Част 1

Наближаващата лудост

1. Прежните дни	25
2. В лесовете на гаулайтера	40
3. Детронирането на разума	56
4. Изкуството и изродеността	70
5. Стъкленият човек и физиците	89
6. „Нещо като един малък Лондон“	103
7. Науката за апокалипсиса	116
8. Подходящите атмосферни условия	133
9. Измаркучени	149
10. Дяволът няма да има покой	162

Част 2

Shreckennacht

11. Денят на мрака	175
12. Пет минути преди сирените	196
13. В бездната	201

14. Сенки и светлина	214
15. 22:03 ч.	221
16. Пламналите очи	233
17. Полунощ	253
18. Втората вълна	261
19. Между мъртвците	283
20. Третата вълна	293

Част 3

Отекването на труса

21. Мъртвци и сомнамбули	307
22. Жарките гробници	316
23. Значението на терора	329
24. Музиката на мъртвите	344
25. Откатът	356
26. „Сталинисткия стил“	368
27. Красотата и възпоменанието	384
Благодарности	393
Избрана библиография	396
Бележки	398

ПРЕДГОВОР

Градът във времето

Край стената на замъка, в сянката на Католическата катедрала, зимният здрач понякога създава поразителен ефект. Ако се огледате наоколо, възможно е за един кратък миг поне да се окажете сами. И тук, в този триъгълник от калдъръм и ваян камък – Шлосплац*, над който се издига величествената арка, отвеждаща към вътрешния двор на замъка, със заострения връх на църквата, очертаващ се високо в аметистовото небе – времето може неусетно да се откъсне от пристана си.

Ако сте вещи в историята на изкуството, може да се пренесете мислено в началото на XIX в. – фигура, застинала в картина на романтичния художник Каспар Давид Фридрих, който е живял в Дрезден и е рисувал неговите камбанарии и кубета, облени в лимонова светлина. Може да се зареете и още по-назад, населявайки някой пейзаж на Белото с неговите богати подробности. Той също е бил привлечен от архитектурната елегантност на града през XVIII в. – широките пазарни площади, къщите и обществените здания с прекрасните им пропорции. Задържите ли се достатъчно дълго, ще долети и музиката, която са чували тези художници – камбаните на катедралата. Те удрят някак настойчиво, с ропот и с един по-дълбок, отекващ тон, звучащ като гняв.

* Букв. дворцовият площад. – Б.пр.

И тъкмо в този почти дисонанс изниква неканено страшно-то по-скорошно минало. Много от хората, които стоят или се разхождат тук сега, неизбежно си представят, макар и за миг, бавовия тътен на самолетите над главите си, небето, озарявано от зелени и червени сигнални ракети, а после ревящите пламъци в изтърбушената катедрала, издигащи се все по-високо.

Подобни видения не се ограничават до това място. Само на няколко метра от този площад се намира елегантната тераса, издигаща се над река Елба и нейните необичайно широки брегове. Днес, както и тогава, тази каменна алея преминава пред Художествената академия с блестящия ѝ стъклен купол. Също като край Католическата катедрала, всяка разходка тук се случва някак в два различни времеви потока – намирате се там, в настоящето, отправили поглед към виещата се долина на Елба, и в същото време виждате на фона на ясното и студено нощно небе стотиците бомбардировачи, връхлитащи от запад. Пред очите ви са ужасените тъпи около вас, мъчещи се да избягат от палещата горещина на бомбите, насочвайки се сякаш инстинктивно към реката. Това е злокобната истина за Дрезден – всяко красиво видение носи за частица от секундата съзнанието за най-ужасяващо насилие. Всички посетители на този град навярно са усещали това моментно дезориентиране. Неспokoйствие не е вярната дума – усещането не е призрачно. Но има една особена жестокост при съпоставянето на приказната архитектура и онава, което знаем, че лежи под нея. А разбира се, илюзията се гради върху илюзия, защото много от приказната архитектура, която виждаме днес, навремето е била заличена в катаклизма.

Не би трябвало да е възможно да видим града, който художникът експресионист Конрад Феликсмюлер е скицирал така духовито през 20-те години на XX в.; нито да отправим поглед към камъка и стъклото, които Маргот Хиле – 17-годишна стажантка в пивоварна в западната част на града – ще да е виждала, прибирайки се от работа по време на войната, през 40-те години; нито да съзрем уютния буржоазен свят, в който са се движели д-р Алберт Фроме, семейство Изаковиц и Георг и Марилайн Ерлер в началото на века – елегантните ресторанти, операта, изис-

каните галерии. Не би трябвало да е възможно да видим никое от тези неща, защото в една-единствена нощ, на 13 февруари 1945 г., само седмици преди края на войната, 796 бомбардировача прелетели над този площад и над този град и по думите на една млада сервитюрка, „отвориха портите на ада“. През тази една пъклена нощ били убити около 25 000 души.

Дрезден е построен наново, бавно и не без трудности и конфликти. Педантичните реставрации са съчетани с деликатно съвременно строителство, така че новите сгради на пазарните площи не се хвърлят на очи. Но любопитното е, че въпреки великолепната реконструкция все още някак си можем да видим руините.

В случая с Фрауенкирхе, бароквата църква от XVIII в., извисяваща се над площада на Новия пазар, това е умишлено – очаква се да забележите как бледият камък на реставрираната част, издигаща се високо в небето, контрастира с почернялата оригинална зидария, чиито разрушени отломъци били почти всичко, останало след прелитането на Кралските военновъздушни сили, а после, на следващия ден, и на Осма въздушна армия на САЩ.

Днес градът е станал нещо като тотем на отвратителния лик на тоталната война – подобно на Хиросима и Нагасаки, Дрезден е име, свързвано с унищожение. Фактът, че градът е лежал дълбоко в сърцето на нацистка Германия и отрано е възприел ентусиазирано най-грозната националсоциалистическа политика, затяга още повече възела на изключителната морална дилема.

В течение на десетилетията студената нравственост (и безнравственост) както на града, така и на унищожението му с огън, са били разисквани и анализирани с различни по сила гняв, утризения, болка и травма. Подобни спорове все още до голяма степен са част от пейзажа. В Дрезден миналото присъства в настоящето и всички трябва да стъпват внимателно из тези пластовете на времето и паметта.

Допълнителен възел от затруднения се крие в по-близкото минало на града – след войната Дрезден бил включен в Германската демократична република под контрола на Съветския съюз. Руснаците установили властта си над историята в най-буквалния

смисъл и издигнали в центъра на града нови постройки, които трябвало да бъдат обърнати към бъдещето. Сред залялата континента вълна на ликуване, приветстваща повторното германско обединение през 1990 г., имало – и все още има – някои хора, които съвсем искрено съжалявали за рухването на източногерманската власт.

Един от най-прославените граждани на Дрезден – Виктор Клемперер, академичен учен и един от много малкото еврейски жители, останали след депортирането на повечето други в лагерите на смъртта – отбелязал след войната, че градът бил „ковчеже със скъпоценности“ и тъкмо това била една от главните причини огнената буря да привлече толкова много внимание. Несъмнено е вярно, че други германски градове са пострадали повече – Пфорцхайм на запад бил атакуван няколко седмици след Дрезден, а процентът жители, убити само за няколко минути, бил по-висок дори от невероятния брой жертви в Дрезден.

Имало също и други огнени бури – през 1943 г. върху дървените къщи и апартаменти на Хамбург се изсипали тонове запалителни бомби. Избухнали пожари, трошали се прозорци, изкорубвали се покриви. А пилотите горе в оранжевите небеса наблюдавали с почуда как през тесните улици пламъците се срещали с пламъци и се сливали във все по-големия котел от огън, който започвал да преобръща природните елементи – въздухът бил изсмукан, ураганни ветрове от изпепеляваща жега духали нагоре към небето, а хората, които не загинали изгорени или изсушени, се задушавали, с дробове, лютящи от огъня с всеки все по-напразен дъх.

Имало ги Кьолн, Франкфурт, Бремен, Манхайм, Любек, както и други градове. В много от тях освен невъобразимия брой жертви имало и архитектурни загуби – дворците, оперите и църквите, съставляващи едни от идейните символи на европейската цивилизация.

За разлика от много други градове в западната част на страната обаче, Дрезден – близо до полската и чешката граница и на около сто и петдесет километра от Прага – вече имал здраво място в международното въображение. Той отдавна бил прочут с из-

исканите си художествени колекции, с колоритната си саксонска история, както и с привлекателната природа на пейзажа, заобикалящ прекрасните му барокови църкви, катедрали и хубави улици. Тогава – както и сега – градът като че съществувал леко откъснат, дълбоко в долината на река Елба, обкръжен от меки хълмове, израстващи в далечината до живописни планини, обрасли с гори. В началото на XIX в. философът Йохан Готфрид Хердер нарекъл Дрезден „германската Флоренция“, правейки изпълнени с възхищение паралели между двата града, а това на свой ред довело до по-широко използваното „Флоренция на Елба“.

Но градът бил прочут също така и защото не бил старомоден. Дрезден никога не е бил само ковчеже със скъпоценности; той се сдобил с пикантна популярност и заради искрящия живец на артистичния си живот – художниците с тяхното неудържимо новаторство, композиторите, писателите. Тук работели едни от най-ранните модернисти; градът привличал и архитекти визионери с нови идеи за идеални селища. Към това се добавяла музиката, която като че била част от химичния състав на тези улици. Така е и до днес – в стария град вечер ще чуете на улицата класически музиканти и отглас от катедрални хорове. Тези отгласи са се чували и преди много десетилетия.

Така историята на Дрезден – на неговото унищожение и възкресение – повдига почти шекспировски кръг от тежки морални въпроси. Признавайки страданията на всички онези хиляди хора в онази нощ – деца, жени, бежанци, старци – и в последващите години, не омаловажаваме ли отвратителните престъпления, извършвани навсякъде около тях още от възхода на нацистката партия? Заравяйки се по-дълбоко в личните истории, не рискуваме ли да фетишизираме едно забележително красиво място, докато малки и големи градове и села из Европа са имали още по-варварска съдба?

После идва въпросът как да гледаме на стотиците пилоти, които прелитали отгоре и пускали запалителните си бомби върху целите си – тези млади мъже, изтощени, изчерпани, мръзнещи и дълбоко уплашени в горчивия край на един дълъг конфликт, в който били видели толкова много от приятелите

си взривени в небето, просто вършели онова, което им било наредено от техните командващи. Екипажите на тези самолети – британски, американски, канадски, австралийски – редом с другите пилотирали, чертаели курсове, насочвали оръжията си към вражеските изстребители, лежали по корем в бомбените отсеци, говорили помежду си по интеркомите и стискали здраво талисманите си – било то каскети, специални чорапи или дори сутиена на приятелката си. Сутиенът имал повече амулетна сила от разпятието. Тези мъже гледали надолу през мрака към пожарите на стотици метри под тях и хвърляли отгоре им още запалителни бомби, знаейки, че всеки момент и те самите може да бъдат погълнати от пламъци и да изгорят живи. Как щели да се защитят тези млади мъже срещу по-късните обвинения, че те – и главният маршал на Кралските военновъздушни сили Артур Харис, комуто били дали прякора „Касапина“ – са участвали във военно престъпление?

Въпреки че това е отчасти история за военна сила, няма как да мислим за нея само в категориите на военната история. Покоро би трябвало да се опитаме да вникнем по-дълбоко в кататизма, като го видим колкото се може повече през очите на онези, които са били там, на земята и във въздуха; онези, които са командвали, и онези, които са били безсилни. Защото това е трагедия, предизвикала отзвук далеч отвъд войната. Заедно с хилядите хора, чийто живот е бил угасен в онази единствена нощ, това е било и смазване на култура и памет. А ужасът на онази нощ все още е наелектризиращо жив политически въпрос – трябва да се внимава изключително много да не се даде неволна помощ или опора на онези, които се стремят да експлоатират отдавна мъртвите днес. Самото възпоменание е бойно поле – има хора в крайната десница, в Източна Германия и другаде, които постоянно се опитват да експлоатират идеята, че местните граждани в нацистка Германия също са били жертви на зверства. Техните аргументи са допълвани от екзотични теории на конспирацията, въртящи се около причината за бомбардировката. Срещу тях застават граждани, които разбират, че на тези хора не може да бъде позволено да си присвояват и

използват събитията от онази нощ за своите собствени цели. Че миналото трябва да бъде защитено.

И може би един начин да направим това е, като просто чуем гласовете на хората, които са били там. Като изследваме живота на родените в Дрезден дълго преди мракът да се прокрадне в него, и на техните деца, родени в този мрак; на преживелите безграничния ужас на онази нощ, и на онези, които трябвало да намерят начин да възстановят обикновения живот в хаотичните години, които последвали.

Съществува много затрогващо сътрудничество между властите в съвременния град и доброволци, работещи за една организация във Великобритания, фокусирана върху помощта за Дрезден в неговото възстановяване. Дрезденският тръст е работил най-непосредствено за старателната реконструкция на Фрауенкирхе.

Градът и тръстът са изтъквали симбиотичното отношение между Дрезден и Ковънтри в централната част на Англия, който бил атакуван от Луфтвафе през ноември 1940 г. и бил превърнат в разтопено олово и нажежени до червено камъни и тухли. Побратимяването на двата града е свързано с разбирането, че никога повече не трябва да се допуска да се случи подобно нещо.

Ала е важно също така да се прозре, че историята на Дрезден е и история за живота освен за смъртта; за безкрайната приспособимост на човешкия дух в най-невероятни обстоятелства.

И сега, когато тези събития си отиват от живата памет и можем да ги видим с по-ясен поглед, по-малко замъгляван от претенции, контрапретенции и пропаганда, се появява възможност за друг вид реставрация – спомена за жителите на Дрезден и тъканта на техния всекидневен живот.

През последните години градският архив се зае със забележителния опит да извади наяве колкото е възможно повече свидетелства и разкази на очевидци. В рамките на един вдъхновяващ общински исторически проект бяха уловени гласове, спомени възкресиха мнозина, които са си отишли. Това са историите на разнородна палитра от граждани от всички възрасти, поверени на хартията в различно време. Има разкази на хора, които по

онова време са били деца, както и дневници, писма и фрагменти, оставени от по-възрастни, които са преживели катаклизма и са записали ужаса. От съдържания авторитет на главната медицинска фигура в Дрезден до отговорниците по противовъздушната отбрана, от безпощадно преследваните евреи в града до дрезденските германци, които, засрамени, се опитвали да помогнат, от спомените на тийнейджъри и ученици до невероятните преживявания на някои от по-възрастните жители, архивите представят калейдоскопичен портрет не само на една нощ, но и на един изключителен исторически момент от живота на един изключителен град. Това е множество от гласове, очакващи да бъдат чути, много от тях – за първи път.

А сега е време да погледнем под руините и реставрациите, за да пресъздадем атмосферата на онова, което някога – преди покварата на нацизма – е било един необичайно новаторски и творчески град. Да се разходим по отдавна изчезналите улици и да ги видим така, както са ги виждали дрезденци. Това е история не само за поразително унищожение, но и за това как разкъсаните животи са се възродили някак след него.

ЧАСТ 1

Наближаващата лудост

Прежните дни

В първите дни на февруари 1945 г. резливият въздух в Дрезден носел дъх на пушек. Макар че военновременните доставки на въглища никога не били сигурни, печките и бойлерите в града работели в утринния скреж. Снегът се бил стопил, но дъхът все още оставял диря в студа. Калдъръмът около Фрауенкирхе бил мокър и коварен, потенциална опасност за онези, които вървели с ръце, пъхнати дълбоко в джобовете на палтата. Възрастните господа с шапки, крачещи всяка сутрин към работните си места в банките и застрахователните компании край Стария пазар, поддържайки някаква привидна нормалност на средна класа, внимавали къде стъпват.

Други се движели с по-лека стъпка по тесните улици. Герхард Акерман, тийнейджър, промъкваш се край кремаво-кафявите електрически трамваи и дървените зарзаватчийски колички, бил успял да прекара повечето часове от предишната седмица в киното. Много цивилни германци на този етап се потапяли в алтернативните светове, създавани от филмите, гледайки ги почти с жажда. Продукцията, която гледал Акерман, била *In flagranti*. Снимана няколко месеца по-рано и един от последните филми, произведени при нацисткия режим, това била шура комедия, пълна с фарсови обрати и въртяща се около една секретарка, станала частен детектив.¹

През тази зима филми вървели във всичките осемнайсет кина на Дрезден. Сред най-величествените било кино „Уни-